

Izvorni znanstveni rad  
UDK: 325.254-053.2:316.334.5 (497.13-25)  
Primljeno: 04. 12. 1992.

Karmen Brčić, Tihomir Dumančić  
*Institut za migracije i narodnosti*  
*Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

## SMJEŠTAJ I PRILAGODBA IZBJEGLE I PROGNE DJECE U ZAGREBU

### SAŽETAK

U praksi se uvriježilo razlikovanje prognanika kao građana sa stalnim boravkom u Republici Hrvatskoj i izbjeglica koje su stalni boravak imali u Republici Bosni i Hercegovini. Iako je ta podjela previše pojednostavnila bit i skrila razlike, ipak je prihvaćena s posve praktičnih potreba. Za prilagođavanje djece važna je i nazočnost roditelja i mogućih drugih srodnika (posebno starijih). U izbjeglica su učestalije tročlane, pa i manje obitelji, a u prognanika četveročlane i veće obitelji. Među izbjegličkim obiteljima vrlo često nema oca, a mnoge su i bez majke, iako je populacija djece izbjeglica znatno mlađa od populacije djece prognanika. Spavanje djece, po izjavama roditelja, bitno je bolje riješeno u prognanika u kojih velika većina ima zasebnu postelju u sobi s nekim drugim, dok izbjegla djeca u pravilu ili dijele postelju s drugim djetetom ili s nekom starijom osobom. Smještajem općenito su najnezadovoljnija djeca koja prema početku zbjega ulaze u srednju skupinu. Oni su jednostavno došli kasnije i dobili lošije. Relativno "mirenje" s postojećim stanjem izraženije je u onih koji su stigli posljednji, poslije 1. travnja 1992. Redovitost obroka još više razlikuje prognanike od izbjeglica. Po izjavama roditelja (ili skrbnika) sva prognanička djeca jedu bar tri obroka na dan, dok djeca izbjeglica jedu "prema prilikama". Podaci dobiveni anketiranjem djece, a potom roditelja nerijetko se razlikuju. Dok su djeca izbjeglice još donekle i kritična prema nekim vidovima smještaja, njihovi roditelji vrlo su oprezni u kritikama, s jedne strane svjesni pogibelji kojoj su izbjegli dolaskom u Hrvatsku, a s druge ne hoteci kritikama nepotrebno iskušavati tolerantnost udomitelja. Prognanička djeca puno više od izbjegličke družila su se, ali i sukobljavala ili svađala, bilo sa drugom djecom u zbjegu, bilo sa zagrebačkim vršnjacima. Ovaj izostanak druženja, ali i sukoba sa vršnjacima možemo objasniti kratkoćom vremena, neuključenošću u školski sustav koji povećava mogućnost i druženja i sukobljavanja, ali i stresnom situacijom koja je izazvala povučenost izbjegličke djece tek pristigle iz zone ratnih oprecija. Ovakvi podaci o međusobnim sukobima prognaničke djece više su rezultat dugotrajnog zajedničkog boravka na prostorima koji nisu ni predviđeni za igru, pa lakše dolazi do zasićenja, nego li stresnih situacija koje bi poticale sukobe. To stoga što izjave o druženjima pokazuju normalne reakcije djece.

## Uvod

U mističkom i kozmičkom smislu, rat je borba između svjetla i tame. Idealno gledajući, cilj rata jest uništiti zlo, te uspostaviti mir, pravdu i sklad kako na kozmičkom i društvenom području, tako i na duhovnom.

Međutim, u realnom ratu što se vodi oružjem, rat je brutalna, okrutna, i apokaliptična stvarnost, a njegove žrtve plaćaju krvavi i preskupi danak.

Tužno je pred početak 21. stoljeća navoditi podatke o dramatičnom porastu civilnih žrtava rata. A među ratnim civilnim žrtvama najnedužnija su sigurno djeca. Djetinjstvo bi trebalo biti edensko stanje. Stoga je djetinjstvo u različitim kulturama, društvima i religijama simbol prirodne jednostavnosti i spontanosti, dok su djeca znak miroljubivosti i čistoće.

U oružanim sukobima što ih vode odrasli, djeca često ostaju nezaštićena, izložena teškim stradanjima jer se ne mogu sakriti ili pobjeći pa moraju protiv svoje volje "sudjelovati" u ratu kao njegove tragične i nevine žrtve.

Unatoč raznim međunarodnim konvencijama i zaštitnom djelovanju UN (Konvencija o pravima djeteta), djeca i dalje stradavaju u ratu, a neke posljedice tih stradanja neće se nikada otkloniti.

Svatom je roditelju, odgajatelju i učitelju poznato da su za optimalni dječji razvitak neophodni određeni uvjeti u djetetovoj okolini, te da neprikladne okolnosti mogu znatno narušiti normalan dječji razvojni tok. U ratu su svi uvjeti djetetova razvitka na najnižoj razini, od onih fizičkih kao što su prehrana, stambeni uvjeti, uključivanje u škole, do onih manje vidljivih, ali često znatno štetnijih, kao što su stalne prijetnje, neizvjesnost i strah. Rat je prepun zastrašujućih događaja, koji se nižu jedan za drugim, mijenjaju dotadašnji način života i ozbiljno narušavaju svačiji život, ponajviše dječji.

I rat protiv Republike Hrvatske ubire svoj krvavi danak. Djeca su najosjetljivije i najranjivije žrtve rata, a statistički podaci prikupljeni tijekom rata od Ureda za prognane i izbjegle osobe Republike Hrvatske govore da djeca čine oko trećine ukupnog broja prognanih osoba i izbjeglica

Svjetska zajednica tražila je zaštitu djece i mladih ljudi definirajući njihova prava u miru isto kao i za vrijeme sukoba. Član 77. IV Ženevske konvencije, protokol I, o pravima djeteta kaže: "Djeca će biti objekat posebnog poštovanja i biti će zaštićena protiv bilo kakve vrste nedolične povrede. Sukobljene strane omogućiti će im potrebnu njegu i pomoć s obzirom na njihovu dob ili bilo koji drugi razlog" (Skok, 1990.:106).

## Udio djece među prognanicima i uključenost u škole

Podaci popisa stanovništva Republike Hrvatske iz 1991. i statistički podaci prikupljeni tijekom rata govore da je znatno narušeno jedno od osnovnih prava djeteta, pravo na redovito školovanje. Popisom iz 1991. Hrvatska je imala 4 760 344 stanovnika. Na osnovi sudjelovanja djece u stanovništvu Republike Hrvatske po popisu 1981, uzima se da djeca do 18 godina čine 27 % stanovništva (po definiciji i kriteriju Ureda za prognanike i izbjeglice). Unutar toga postotka 10 % su djeca predškolske dobi (do 6 godina), a 17 % djeca od 7 do 18 godina. U mirnodopsko vrijeme ustanovljeno je da 89 % djece školske dobi pohađaju školu

Statistički podaci prikupljeni tijekom rata (podaci Ureda za prognane i izbjegle...) govore da školska djeca čine oko jedne trećine ukupnog broja prognanoga i izbjeglog stanovništva Hrvatske, tj. 210 tisuća od 635 tisuća raseljenih osoba u Hrvatskoj (podaci za početak školske godine 1992/93). Oko 7 % učenika osnovnih škola i 6 % učenika srednjih škola bili su prisiljeni napustiti svoje domove. Uništeno je ili oštećeno 11.5 % osnovnih i 17 % srednjih škola (Prebeg: 1992: 31). Socijalne, obrazovne i zdravstvene službe radile su zajedno na zaštiti i skrbi za ovu djecu, bez obzira jesu li djeca smještena u organizirani zajednički smještaj ili u obitelji. Na osnovi neredovitih izvješća iz 83 općine Republike Hrvatske u nastavu je uključeno 77 % prognanih osnovnoškolaca i 84 % prognanih srednjoškolaca. Ove postotke treba uzimati s oprezom zbog izostanka podataka iz nekih općina, kao i zbog neevidentiranih prognanika. Takvu zaključku pridonose čak i podaci iz Zagreba, odakle bi se zbog bolje organiziranosti službi i većih mogućnosti školovanja očekivala bolja uključenost prognane i izbjegle djece u školovanje. Relativno ažurna evidencija Gradskog sekretarijata za prosvjetu u Zagrebu, na kraju šk. god. 91/92 bilježila je 61 tisuću prognane djece. Od tog broja pohađalo je osnovnu školu 40 % djece, a srednju 50 % .

U odabiru smještaja posebna se pažnja poklanjala djeci kao najranjivijoj dobnoj skupini u ratu. Prema statističkim podacima Ureda za prognanike i izbjeglice raseljena djeca smještena su ovako:

1. s roditeljima (gotovo uvijek s majkom, iznimno s oba roditelja)
  - u privatnom smještaju, kod rodbine ili prijatelja
  - u organiziranom smještaju u hotelima, internatima, radničkim barakama, odmaralištai sl.
2. bez roditelja
  - s rodbinom (s djedom, bakom i/ili drugima) u individualnom smještaju,
  - s rodbinom (s djedom, bakom i/ili drugima) u kolektivnom smještaju
  - sami (obično u kolektivnom, ali ponekad i u individualnom smještaju).

Ako su djeca mlađa, prati ih uglavnom barem jedan roditelj. Među osnovnoškolcima trećina je učenika sama, dok je srednjoškolaca bez roditelja mnogo više, u Zagrebu čak do 81 % (Jureša i dr., 1992: 171).

U početku rata, mnoga su djeca poslana u mirnije dijelove zemlje, na obalu ili na selo, u odmarališta ili rodbini i prijateljima. Smještaj, skrb i uključivanje u školu nije bilo organizirano sve do kraja rujna 1991. Od tada skrb o djeci je organizirana. Većina njih nakon pojačavanja agresija nije se više mogla vratiti svojim pa je nastava za raseljene učenike organizirana u redovitim školama u mjestima gdje su se našla. Radio i TV ponudili su nove školske programe i obrazovnu pomoć. Škole su dale besplatne udžbenike i školski pribor, te jedan obrok za svu ovu djecu. Nastavnici i pedagozi u školama pobrinuli su se da se novopridošli učenici osjećaju prihvaćeni i da nastave pohađati nastavu sa što manje problema. Obrazovne službe zapazile su i neke važne pedagoške probleme:

-broj učenika u razredima prelazi često brojku 40,

-učenici koji su se naknadno uključili u nastavu moraju naučiti mnogo gradiva u kratko vrijeme, a to je osobito teško za manje sposobne učenike,

-većina novih učenika naporno je radila da održe prijašnje dobre ocjene, a to je u njima ponekad izazvalo dodatni stres,

-mnoga su se djeca brinula hoće li i kako će biti prihvaćena od ostalih učenika (dijalektalne razlike, primjerice) (Dokumentacija Republike Hrvatske, 1991:826),

-bilo je i srednjoškolaca koji su neredovito pohađali nastavu i zapostavljali domaće zadatke, ponekad svraćajući na sebe pažnju svojim ponašanjem u školi i izvan nje, osobito takvi bijahu učenici bez roditelja. Liječnički izvještaji zabilježili su da je takvih između 1% i 5% u svim godištim (Prebeg, 1991 : 31).

### **Organizacija pomoći prognanicima i izbjeglicama**

Pored nužnog smještaja kao osnovnog oblika pomoći bilo je i drugih oblika humanitarne pomoći: prehrana, odjeća i obuća, lijekovi, oprema za domaćinstvo, kućice za nužni smještaj, financijska sredstva i podmirivanje drugih najnužnijih životnih potreba. U početku rata izbjeglice su stihijski pristizale s ugroženih područja i o njima su se brinule karitativne i humanitarne organizacije (ponajprije Caritas i organizacije Crvenog križa). Nakon toga brigu o sve većem broju prognanika preuzele su razne službe socijalnog rada, a na kraju je za koordinaciju cjelokupne brige bilo zaduženo Ministarstvo rada i socijalne skrbi vlade Republike Hrvatske pri kojem je osnovan i Ured za prognanike i izbjeglice.

Krajem 1991. činilo se da karitativne ustanove i centri za socijalni rad vladaju problemom. Ubrzo se pokazalo da su problemi nadrasli pripremljenost kadrova. Naime, centri za socijalni rad i dalje su reagirali mirnodopski. Pokušavali su prisiliti prognanike da poštuju administrativni put, iako je množina i težina problema zahtijevala izvanredne mjere i pothvate. Svi su se još uvijek nadali da će se priljev prognanika zaustaviti ili bar smanjiti i svi su vjerovali u privremenost prilika. Kaotičnost bijaše opća pojava: od kaosa u zbje govima do kaosa u njihovu prihvatu i smještaju. Dolazak prognanika bivao je sve češći i skupine sve veće kako se rat proširivao (ponekad je dolazilo i do 5 tisuća na dan). Među ustanovama naučenim na

mirnodopski način rada, dugi put provjere je li tražilac socijalne pomoći stvarno socijalno ugrožen, bio je prekinut. Nestalo je čvrste podjele rada i dužnosti, svi su radili sve poslove, prihvaćajući kao svoj problem i prihvat, i smještaj, i prehranu i sve ostale potrebe prognanika.

Humanitarnu pomoć šalju pojedinci i grupe, hrvatski iseljenici, strani državljani, humanitarne organizacije i vjersko-pastoralna karitativna udruženja, međunarodne nevladine organizacije i socijalne institucije stranih vlada.

Raspodjelu humanitarne pomoći preuzele su domaće humanitarne i pastoralne organizacije i udruženja, zavičajni klubovi i krizni štabovi. Nakon početnih improvizacija i kaosa prešlo se na sve organiziraniji oblik rada. Mreža ispostava proširena je i bolje ekipirana dobrovoljcima. Uočena je velika važnost načina podjele pomoći pojedincu koji je i onako već ponižen neimaštinom i osobnim osjećajem bespomoćnosti i beznađa. Idealno uređeni distributivni centri bili bi slični trgovinama u kojima se, umjesto novcem, prognanici i izbjeglice služe identifikacijskim kartonom i imaju mogućnost izbora robe uredno sortirane kao u dućanu. Hranu preuzimaju u tipiziranim obiteljskim paketima koji sadrže namirnice dostatne za osnovnu prehranu obitelji za dva tjedna. Higijenske potrepštine i dječju hranu preuzimaju prema potrebama.

Opseg humanitarne pomoći početkom rata u Hrvatskoj bijaše nekoordiniran i neorganiziran. Nerijetko pomoć nije bila adekvatna potrebama, ali je bila bogatija. Produženjem ratnih sukoba pomoć stiže sve organiziranije, ali i u manjim količinama, osobito nakon eskalacija ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini. U svibnju 1992. hrana pristigla u skladišta Ureda težila je 653 t, a u listopadu 670 t. Direktne donacije uz transport Ureda bilježe znatniji pad za isto razdoblje sa 5.455 t na 3.631 t. Sada i sama Hrvatska usmjerava vlastitu pomoć i onu dobivenu iz inozemstva u izbjegličke centre na području Bosne i Hercegovine, ponajviše u želji da smanji pritisak izbjeglica na izbjegličke centre u Hrvatskoj.

Dakle, tijekom ovog rata, u rješavanju problema prognanika i izbjeglica vrlo brzo su se strukturirale grupe stručnjaka i volontera, inače naučenih da brzo interveniraju (u zdravstvu i karitativnim ustanovama) ali i onih koji su osjećali solidarnost s patnjama drugih.

Međutim, još nije u potpunosti strukturiran sustav organizacije samog zbrinjavanja prognanika. Sada se nastoji riješiti centralizacijom. Iako centralizacija, doduše, ima prednosti, moguće je da se zanemare pojedini aspekti življenja prognanika - ne misli se pritom samo na materijalne oblike zbrinjavanja već na psihološke aspekte pružanja pomoći. U mnoštvu obično se gubi pojedinac, a time se gubi i ljudska - humana dimenzija akcije.

## Ukratko o smještaju i prehrani ispitanika

Prije pregleda onih rezultata istraživanja koji se odnose na problematiku adaptacije djece prognanika i izbjeglica, njihova uključivanja u hrvatski školski sustav, na stavove o kvaliteti primitka, smještaja i humanitarne pomoći koja im je pružena i sl., potrebno je u kraćim crtama opisati uvjete boravka ispitanika na lokacijama na kojima je istraživanje provedeno.

Istraživali smo na nekoliko lokacija u različitim uvjetima smještaja. Uz pomoć Caritasa RKT Župe Duha Svetoga anketirali smo djecu smještenu u barake poduzeća "Gradex", "Bosna" i "Vijadukt" na Jarunu i djece u privatnom smještaju na području te Župe.

Ispitanici iz baraka poduzeća "Gradex" redom su izbjeglice prispjele tamo jer je otac obitelji ili netko od rodbine (pa i prijatelja) zaposlen u tom poduzeću. Središnjica je poduzeća u Tuzli, pa su i izbjeglice uglavnom iz sjeveroistočne Bosne. Na relativno skućenu prostoru smjestilo se više od 150 izbjeglica, ne računajući njihove domaćine. U baraci poduzeća "Bosna" i onoj drugoj poduzeća "Vijadukt" smješteno je mnogo manje izbjeglica. Smješteni u organizaciji poduzeća "Vijadukt" imaju osigurana tri obroka na dan, a uglavnom se radi o prognanicima jer su i zaposleni domaćini iz Hrvatske. Ispitanici iz ostalih baraka nemaju osiguranu prehranu, ali domaćini nerijetko zaposleni na radilištima izvan Hrvatske mogu uzdržavati izbjeglice. Župski Caritas osigurava za potonje hranu za djecu (ali i za izbjeglice čiji domaćini nisu zaposleni), odjeću i obuću te ostalo prema mogućnostima (ležajeve, posteljину i sl.).

Ispitanici smješteni kod rođaka i prijatelja (ali i u iznajmljenim stanovima) dobivaju hranu, odjeću, posteljину i drugo prema potrebama, prvenstveno od spomenutog Caritasa Župe Duha Svetoga, te Crvenog križa, Merhameta i ostalih organizacija i udruženja.

U prostore Doma učenika Građevinskog školskog centra smješteni su gotovo sami prognanici, mahom s Banije, nešto s Korduna i nešto iz Slavonije. Imaju organizirana tri obroka na dan, a koriste se postojećim kapacitetima proširenim dodavanjem jedne ili dvije postelje u sobama. Na usluzi im je i ambulanta opće prakse, te uredi kriznih štabova i nekih drugih upravnih organa njihovih bivših općina.

Južno od Građevinskog školskog centra nalaze se četiri barake poduzeća "Industrogradnja" sa dvjestotinjak prognanika i nešto malo izbjeglica. Uglavnom su iz istih krajeva kao i oni iz nedalekog Đačkog doma, uz veći broj Vukovaraca. U početku su svi oni nakon progona iz rodni mjesto našli privatni smještaj kod rodbine ili prijatelja, ali su nakon nekog vremena morali mijenjati smještaj jer se raniji udomitelji više nisu mogli brinuti o njima. Krizni štab našao im je novi smještaj u prilično trošnim barakama sa skromnim obrocima, bez dovoljno posteljine, hrane za djecu i sl.

Instituti koji su provodili istraživanje iskoristili su priliku i pokušali ublažiti tegobe prognanih prigodnom donacijom. Ovo bilježimo stoga jer baš nije običaj da istraživačka ustanova preuzme ulogu humanitarne organizacije. Nakon prvih uspjeha, instituti su odlučili nastaviti s ovom korisnom i plemenitom novošću unutar svoga znanstveno-istraživačkog rada.

## Rezultati i interpretacija

Za prilagođavanje djece važna je i nazočnost roditelja i mogućih drugih srodnika (posebno starijih). Među izbjeglicama učestalije su tročlane, pa i manje obitelji (24.19 % dvočlanih obitelji izbjeglica prema 6.59 % dvočlanih obitelji prognanika).

Tablica 1

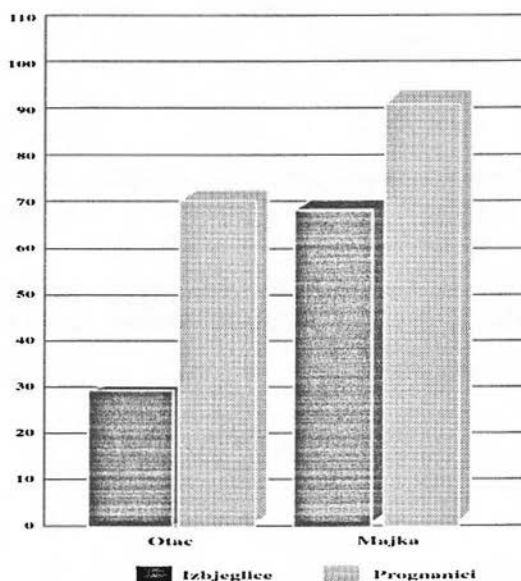
Ukupan broj članova obitelji u progonstvu ili izbjeglištvu u Zagrebu (u %)

Broj članova	Status		
	Izbjeglice	Prognanici	Ukupno
Do troje	74.19	18.68	41.18
Četvoro,petoro	14.52	60.44	41.83
Šestoro i više	11.29	20.88	16.99

$$\chi^2 = 48.185, df = 2, p < 0.01$$

Grafikon 1.

Prisutnost roditelja uz djecu izbjeglu ili prognanu djecu (u %)



Grafikon je sastavljen prema odgovorima o mjestu trenutnog boravka majke i prema odgovorima na slično pitanje o ocu.

Daleko je manje prisutan otac izbjegle djece nego prognane. To se može objasniti politikom sprečavanja bijega osoba s ratnom ili radnom obvezom u susjednoj državi. Prema izjavama izbjegle djece u zavičaju je ostalo 64.52 % očeva, a prema izjavama prognane djece 9.8%

Manje je prisutna majka izbjegle djece, iako je populacija izbjegle djece mlađa od populacije prognane djece. Kod križanja o državi podrijetla ispitanika i prisutnosti majke u zbjegu  $\chi^2$  je 19.132 kod 2 stupnja slobode značajan uz mogućnost greške 1 %.

Spavanje djece, po izjavama roditelja, bitno je bolje riješeno u prognanika, gdje velika većina ima zasebnu postelju u sobi s nekim drugim, dok izbjegla djeca obično dijele postelju s drugim djetetom ili s nekom starijom osobom.

Tablica 2

Kako spavaju izbjegla i prognana djeca (u %)

Uvjeti spavanja	Status		
	Izbjeglice	Prognanici	Ukupno
Imaju vlastiti krevet	31.14	83.12	60.14
S drugim djetetom u krevetu	39.34	9.09	22.46
Gdje se nađe mjesta	29.52	7.79	17.39

$$\chi^2 = 55.198, df = 2, p < 0.01$$

Smještajem su općenito najnezadovoljnija djeca ispitanici koji prema vremenu dolaska ulaze u srednju skupinu. Oni su jednostavno došli kasnije i dobili lošije. Relativno "mirenje" s postojećim stanjem izraženije je u onih koji su stigli poslije njih.

Radi boljeg uvida u zadovoljstvo ispitane djece uvjetima smještaja dajemo tablice u kojima je lakše uspoređivati dječje ocjene pojedinih problema s obzirom na vrijeme početka zbjega.



Tablica 3

Djeca ispitanici prema vremenu dolaska i ocjenama nekih oblika smještaja i života (u %)

Pojedine uvjete ocjenjuje sa:

	VRLO DOBRO	DOBRO	LOŠE
Općenito smještaj			
Došli prije 1.10.91	6.57	82.89	10.52
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	0.00	56.52	43.47
Došli poslije 1.4.92	8.16	79.59	12.24
Prehrana			
Došli prije 1.10.91	10.52	68.42	21.05
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	0.00	39.13	60.86
Došli poslije 1.4.92.	14.00	70.00	16.00
Igra i razonoda			
Došli prije 1.10.91.	5.26	71.05	23.68
Došli od 1.10.91 do 1.4.92.	4.34	60.86	34.78
Došli poslije 1.4.92	27.08	54.16	18.75
Mogućnost učenja			
Došli prije 1.10.91.	1.35	70.27	28.37
Došli od 1.10.91 do 1.4.92.	4.54	50.00	45.45
Došli poslije 1.4.92	13.51	62.16	24.32
Odjeća i obuća			
Došli prije 1.10.91.	2.63	88.15	9.21
Došli od 1.10.91. do 1.4.92	4.54	68.18	27.27
Došli poslije 1.4.92	16.66	75.00	8.33
Zdravstveno-hig. zaštita			
Došli prije 1.10.91.	2.66	65.33	32.00
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	4.54	45.45	50.00
Došli poslije 1.4.92	9.30	86.04	4.65

U ovoj i tablicama koje slijede na pitanja o školovanju i mogućnostima učenja bilo je ispitanika na koje se to pitanje nije odnosilo (ili stoga što još nisu krenuli u školu, ili su školu završili, ili su školovanje prekinuli).

S obzirom da je dolazak u zbjeg i prognaničko-izbjeglički status u visokoj korelaciji (prognanici iz Hrvatske prethodili su izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine), to su ovdje utvrđene razlike gotovo identične s onima izračunanim po potonjoj kriterijskoj varijabli, pa ih stoga ne navodimo.

Radi usporedbe donosimo odgovore roditelja na pitanje: "Kako često se djeca žale na pojedine uvjete smještaja i života u zbjegu?". Odgovori roditelja više od svega pokazuju i njihovu želju kako da umanje moguće spontano nezadovoljstvo djece i da polaskaju domaćinu.

Na pitanje roditeljima o njihovu vlastitom (ne)zadovoljstvu smještajem potpuno nezadovoljstvo u najvećem broju iskazuje skupina ispitanika pridošlih od 1. listopada 1991. do 31. ožujka 1992 (44.4%). Oni koji su u Zagreb došli prije (do 30. rujna 1991) ili poslije druge skupine (nakon 1. travnja 1992) izražavaju manje nezadovoljstvo (6.1 %, odnosno 14.8 %). Najveće nezadovoljstvo srednje skupine možemo objasniti time da se radi o osobama koje je dopao slabiji smještaj nego one prve. Roditelji djece iz posljednje skupine svjesni su da im nakon napora oko smještaja prognanika, Hrvatska sama teško može pružiti, bez pomoći sa strane, nešto bitno bolje. Oni su svjesni nedostatka, ali i činjenice da u stranoj državi lako mogu izgubiti i tu pogodnost. Po njihovim riječima, i barake su bolje od gole ledine i slabih šatora kakve su imali u Bosni i Hercegovini.

Tablica 4

Izjave roditelja o čestoci dječjih pritužaba na pojedine uvjete života i smještaja u zbjegu (u %)

	ČESTO	PONEKAD	NIKAD
<b>Razdvojenost obitelji</b>			
Došli prije 1.10.91	15.62	17.18	67.18
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	23.52	11.76	64.70
Došli poslije 1.4.92	58.82	19.60	21.56
<b>Odvojenost od prijatelja</b>			
Došli prije 1.10.91	24.24	45.45	30.30
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	38.88	16.66	44.44
Došli poslije 1.4.92	49.05	20.75	30.18
<b>Nemogućnost igre/provoda</b>			
Došli prije 1.10.91	7.57	28.78	63.63
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	41.17	17.64	41.17
Došli poslije 1.4.92	19.60	35.29	45.09
<b>Slaba prehrana</b>			
Došli prije 1.10.91	3.03	22.72	74.24
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	16.66	44.44	38.88
Došli poslije 1.4.92	7.84	37.25	54.90
<b>Poteškoće u učenju</b>			
Došli do 1.10.91	27.27	33.33	39.39
Došli od 1.10.91 do 1.4.92	14.28	28.57	57.14
Došli poslije 1.4.92	16.66	8.33	75.00

Vidljivo je da su sama djeca kritičnija spram pojedinih uvjeta života i smještaja u zbjegu nego kada roditelji interpretiraju njihove stavove.

Kada se radi o higijensko-zdravstvenoj zaštiti, prognanici vjerojatno vide pad kakvoće te zaštite prema onoj što su je imala u rodnom mjestu. Drugi je vrlo mogući razlog nezadovoljstva u ovome, ali i u svim prethodnim pitanjima, u razumljivom nezadovoljstvu dugotrajnošću takva "privremenog" statusa koji malo obećava, a traži uvijek novo strpljenje. Očito je i neraspoloženje roditelja prema vlastitom položaju, pa odatle i pretjerana, neobjektivna kritičnost i apriorno odbijanje svakog razgovora koji bi imao cilj pozivati na strpljenje.

Izbjegla djeca daleko se više od prognane “često” ili “ponekad” žale na razdvojenost obitelji. Moguće razloge našli smo u veličini obitelji, odsutnosti oca i/ili majke, što bi trebalo ukazivati na raspršenost izbjeglih obitelji po logorima u Hrvatskoj, a vjerovatno i na boravak mnogih odraslih muškaraca, očeva i braće u Bosni i Hercegovini zbog radne ili ratne obveze.

Izbjegla djeca mnogo se češće od prognane “često” žale na odvojenost od prijatelja, dok se “ponekad” žali roditeljima ili starateljima gotovo dvostruko više prognane djece. Vidljiv je pomak u prognane djece, koja su tijekom godine dana boravka u zbjegu stekla nove prijatelje, polako potiskujući u zaborav stara prijateljstva. Vjerojatno je i okupljenost obitelji smanjila potrebe za prijateljima iz zavičaja. Pretpostavljamo također da je i zbog minimalnih kulturoloških razlika proces adaptacije tekao i brže i lakše. A i vremena je bilo dovoljno.

Odvojenost od kućnih životinja (mezimaca) mnogo češće spominju djeca izbjeglice.

Redovitost obroka još više razlikuje prognanike od izbjeglica. Po izjavama roditelja (ili skrbnika) sva prognana djeca jedu barem tri obroka na dan, dok djeca izbjeglica jedu “prema prilikama”. To je zato što u izbjegličkim barakama poduzeća “Gradex” na Jarunu nema organizirane društvene prehrane kao u barakama poduzeća “Industrogradnja” ili u Đačkom domu Građevinskog školskog centra. A na potonjim dvjema lokacijama tek je manji dio izbjeglica.

Rezultati istraživanja potvrđuju razlike u adaptaciji na novu sredinu između prognanika i izbjeglica. Prognana djeca iz našega uzorka u podjednako visokom postotku slučajeva ocjenjuju smještaj između “dobar” i “loš”, kao što ga izbjegla djeca ocjenjuju s ocjenom “dobar”.

Tablica 5

Djeca prema redovitosti obroka i statusu (u %)

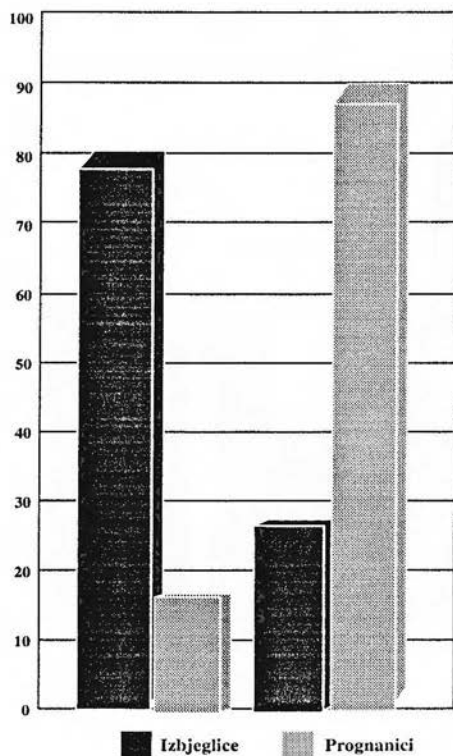
Redovitost obroka	Status		
	Izbjeglice	Prognanici	Ukupno
3 puta dnevno	36.66	62.34	50.72
3 i više puta	16.40	37.66	28.26
Prema prilikama	47.54	00.00	21.01

$$\chi^2 = 62.920, df = 2, p < 0.01$$

Znajući objektivno stanje (ne)organiziranosti prehrane na lokacijama gdje stanuju gotovo isključivo izbjeglice, jasno je da ispitanici, bilo roditelji ili skrbnici jednostavno ne žele naljutiti domaćine bilo kakvim izrazima nezadovoljstva ili izravnijim kritičkim zapažanjima.

Grafikon 2

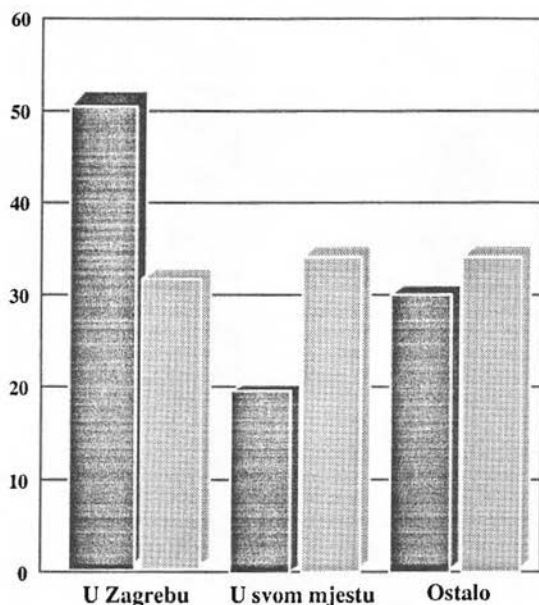
Status djece i redovitost školovanja u Zagrebu (u%)



Uključenost u školski sustav nedvojbeno potiče prilagodbu djeteta u novu sredinu. Tri četvrtine izbjegle djece ipak nije bilo uključeno u redovitu nastavu u hrvatskom školskom sustavu. Razlozi manje uključenosti djece izbjeglica raznovrsni su: nije bilo međudržavnih dogovora o snošenju tereta i troškova za gotovo 80 000 izbjegle djece, bila je siromašna i nerazvijena mreža škola iz Bosne i Hercegovine u izbjeglištvu, djeca su se neredovito i teško uključivala u nastavu jer su dolazila tijekom ili krajem školske godine, a velika većina izbjegle djece uopće nije bila uključena u nastavu hrvatskoga školskog sustavu (ili je školu pohađala neredovito) bilo zato što je prekinula školovanje, bilo što se radilo o djeci premaloj za školu (a ipak dovoljno odrasloj da nam budu ispitanici).

### Grafikon 3

Djeca prema poželjnom mjestu nastavka školovanja i statusu (u %)



Mnogo se više prognane djece izjasnilo za nastavak školovanja u svome rodnom mjestu: očito je na djecu utjecala neprekidno podgrijavana nada u brzi povratak prognanika (uz pomoć snaga UN ili Hrvatske vojske).

Prognana djeca izražavaju veću želju za nastavkom školovanja u mjestu iz kojega su prognana, dok su izbjegla djeca nerazmjerno često odgovarala da žele nastaviti školovanje u Zagrebu. U ovom iskazu ogleda se istodobno i racionalna procjena o mogućnosti povratka i neracionalna nada u povratak.

Prema odgovorima roditelja i skrbnika, djeca ispitanici stigla do 30. rujna 1991. žale se na poteškoće u učenju više od ostalih. Od poslije pristiglih takvu ocjenu daje, prema izjavi roditelja, 1/3 ispitanika.

Tablica 6

Usporedbe mogućnosti igre i razonode prije zbjega i sada s obzirom na status (u %)

Mogućnost igre i razonode	Status		
	Izbjegllice	Prognanici	Ukupno
Ovdje je bolje	6.45	1.1	3.27
Podjednako	40.32	26.37	32.03
Ovdje je lošije	53.23	72.53	64.71

$$\chi^2 = 9.671, df = 2, p < 0.01$$

Na pitanje o mogućnostima igre i razonode prije zbjega i sada, male izbjeglice odgovaraju da su jednake, pa i bolje nego prije, a djeca prognanici negativno se izražavaju o sadašnjim mogućnostima igre i razonode. Razlike u ocjenama vjerojatno svoj korijen imaju u različitoj duljini boravka u zbjegu, jer duži boravak u prostorima bez sadržaja pogodnih za dječju igru i druženje dovodi do zasićenja, ali i drugih pojava koje bi stručnjaci svakako trebali pomno istražiti.

Izbjegli djeca znatno manje od prognane sklapaju prijateljstva, bilo s vršnjacima iz zbjega (16.13 % u odnosu na 31.87 % kod prognanika), bilo s domaćima iz Zagreba (68.12 % u odnosu na 75.38 % u prognanika). Očito da su prognana djeca više uključena u školski sustav koji olakšava susrete među vršnjacima.

Prognana djeca mnogo su se više od izbjegle sukobljavala ili svadala, bilo sa drugom djecom u zbjegu, bilo sa zagrebačkim vršnjacima (15.38 % naprema 6.45 % u izbjeglica). Ovaj izostanak sukoba izbjegle djece s vršnjacima možemo objasniti kratkoćom vremena, neuključenošću u školski sustav koji povećava mogućnosti i druženja i sukobljavanja, ali i stresnom situacijom koja je izazvala povučenost izbjegle djece tek pristigle iz zone ratnih operacija. Navedeni podaci o međusobnim sukobima prognane djece više su rezultat dugotrajnog zajedničkog boravka na prostorima koji nisu predviđeni za igru, pa lakše dolazi do zasićenja, nego što su rezultat stresnih situacija koje bi poticale sukobe. To zaključujemo na temelju izjava o druženjima, koje pokazuju normalne reakcije djece.

Prema vremenu zbjega, ispitanici došli prije 30. rujna 1991 smatraju da su se uglavnom "osrednje" prilagodili novoj sredini u zbjegu (77.63 %). Oni koji su došli nakon 30. rujna 1991, a prije 1. travnja 1992. izjavljuju da su se "osrednje" privikli.

Roditelji i skrbnici ocjenjivali su također prilagodbu djece novim okolnostima. Po ocjeni roditelja djeca su se "uglavnom dobro" i "vrlo dobro" prilagodila: 90.91 % djece pristigle u

prvoj, 61.11 % djece iz druge skupine, te 83.33 % djece iz skupine stigle nakon 1. travnja 1992.

Te drukčije ocjene roditelja još jednom pokazuju da roditelji djece stigle nakon 1. travnja 1992 ili ne poznaju svoju djecu ili pokušavaju dati mekši "poželjan" odgovor.

Iako ovaj tip smještaja kakvoćom ne zadovoljava potrebe za kulturno-socijalnim sadržajima, Hrvatska je prema situaciji i mogućnosti morala nužno organizirati takve kolektivne smještaje.

## ZAKLJUČAK

Ugroženost stanovništva ratom u Republici Hrvatskoj 1991. uvjetovala je raseljavanje pojedinaca, obitelji i čitavih naselja prema onim područjima u kojima su očekivali da će naći veću sigurnost i zaštitu. Među tim ljudima velik je broj djece - dio stanovništva za koji se obično kaže da je najnezaštićeniji. U članku 6. Međunarodne konvencije o pravima djeteta kaže se da države ugovornice priznaju svakom djetetu prirodno pravo na život, te se obvezuju da će u najvećoj mjeri osigurati opstanak i napredak djeteta.

U isto su vrijeme prognana djeca iz Hrvatske i izbjegla djeca iz Bosne i Hercegovine zbog rata suočena s gubitkom doma, s nesrećama svojih najbližih, s nemogućnošću pohađanja škola, izgubljenim ritmom svakidašnjeg života i udarima iznenađujućih i novih okolnosti. Svako prognanstvo i izbjeglištvo, a pogotovu ono trajnije, izaziva probleme i potrebe koje izlaze iz okvira primarnih i nužnih za preživljavanje, te se uistinu postavlja pitanje socijalne integracije prognanika i izbjeglica u novu sredinu. O uspješnosti adaptacije ovisi i uspješnost integracije u novu sredinu. Sa stanovišta prognanika i izbjeglica, pronalaženje utočišta u kojem se nebi osjećali kao označene ličnosti značilo bi ujedno i pokušaj bijega iz izolacije. Rezultati istraživanja potvrđuju razlike u adaptaciji na novu sredinu između prognanika i izbjeglica. Prognana djeca iz našeg uzorka u 86 % slučajeva ocjenjuju smještaj ocjenama između "dobar" i "loš", a izbjegla djeca u 87 % slučajeva ocjenjuju ga ocjenama između "dobar" i "vrlo dobar". Prognana djeca potvrđuju našu pretpostavku o neadekvatnosti takva tipa smještaja na duži rok. Moguće razloge za tako nepovoljne ocjene nalazimo u dužem boravku koji je najvjerovatnije doveo i do zasićenja životom u tako marginaliziranim uvjetima. Izbjegla djeca visoko su ocijenila objektivno loše uvjete smještaja zato što su vjerojatno još uvijek bila pod teškim dojmom nedavnog napuštanja vlastitog doma i strahota rata u Bosni i Hercegovini. Dodatni razlog mogao bi biti i strah od gubitka i ovakva smještaja u slučaju javnih i otvorenih prigovora na uvjete smještaja.

Iako ovaj tip smještaja kvalitetom ne zadovoljava potrebe za kulturnim i socijalnim sadržajima, Hrvatska je prema situaciji i mogućnosti morala nužno organizirati takve kolektivne smještaje.

Rezultati istraživanja Milinkovića (1992: 91) pokazuju kolike su prednosti smještaja prognanika i izbjeglica u obitelji. Takav smještaj može se smatrati primjerenim sa stajališta sva tri osnovna subjekta u tome procesu: djeteta - prognanika ili izbjeglice, domaćina - udomitelja, te ustanova koje vode brigu o prognanima. Mladi čovjek (dijete) dobiva blizak i prirodan



ambijenat u kojemu se i pored svojih psihofizičkih ograničenja ipak dobro snalazi i uklapa, za razliku od stanja u masovnim zbjegovima : od atmosfere koja u njima vlada, izdvojenosti od važnijih funkcija i sadržaja sredine na koju se naslanja. Obitelj udomitelja (bila rodbinska ili ne) uspješno ispunjava svoju dobrovoljno preuzetu obvezu, istovremeno olakšavajući adaptaciju prognanika ili izbjeglica novoj sredini. Društvena zajednica uz relativno skromna vlastita sredstva koja eventualno usmjerava prema takvim osobama rješava kvalitetnije i za duže vrijeme problem smještaja. I ovdje se javlja problem koji ograničava njegovo šire korištenje. Kako otkriti, a potom poticati i stimulirati obitelji koje su voljne prihvatiti dijete ili cijelu obitelj.

Socijalne, obrazovne i zdravstvene službe radile su zajedno oko brige i skrbi za ovu djecu, bez obzira jesu li djeca smještena u organizirani smještaj, ili u obitelji.

Uključenost u školski sustav nesumljivo potiče adaptaciju djeteta u novu sredinu. Rezultati istraživanja pokazuju da je tek 12.9 % izbjegličke djece uključeno u redovito školovanje. Razlozi su raznovrsni, od nepostojanja međudržavnih dogovora o snošenju troškova za gotovo 80 000 izbjegle djece, nerazvijene mreže škola iz Bosne i Hercegovine u izbjeglištvu, dolaska djece tijekom ili koncem školske godine. Prognana djeca iz Hrvatske zadovoljavajuće su uključena u školovanje na prostorima gdje su našla utočište (76 %). Uključenost u nastavu rezultirala je višim udjelom pozitivnih odgovora o druženje i sa zagrebačkim vršnjacima, a ne samo s djecom iz kampa. Držimo da izbjegla djeca teže prihvaćaju usporedbe sa svojim vršnjacima u Zagrebu, čije bezbrižno djetinjstvo rat nije narušio kao njihovo.

Prognana djeca izražavaju veću želju za nastavkom školovanja u mjestu iz kojeg su prognana, dok su izbjegla djeca nerazmjerno često odgovarala da žele nastaviti školovanje u Zagrebu. U ovom iskazu ogleđa se istodobno racionalna procjena prema povratku, nada u povratak i osobni planovi. S obzirom na različite dimenzije implicirane u ovoj općoj procjeni o nastavku školovanja prognanika i izbjeglica, ne začuđuju razlike u odgovorima ovih različitih grupa.

Proteklo je premalo vremena da bismo mogli procijeniti koliko će trajne i ozbiljne biti posljedice ovog rata. Tek ćemo vidjeti koliko će gubitak doma, prijateljstva, škole i nove okolnosti utjecati na razvitak ove osobito ranjive dobne skupine.

## LITERATURA

*Djeca prognanici prema nazočnosti roditelja* (1992). Ured za prognanike i izbjeglice, Analitički odjel M. Blokar/D. Čepek, str. 2/2.

JONJIĆ, Pavao (1991). "Djeca u egzilu", *Migracijske teme*, god. 7, br. 2, str. 167-172.

JUREŠA, Vesna i dr. (1992). "School children in wartime", *Arhiv za zaštitu majke i djeteta*, vol. 36, br. 2-3, str. 165-174.

*Konvencija o pravima djeteta*, UN Doc. a/44/736, GAOR, 44, Sess.

MESIĆ, Milan (1992). *Osjetljivi i ljuti ljudi: Hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske /Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 155 str.

MILINKOVIĆ, Dušan (1992). "Smještaj ljudi - prognanika u seoske obitelji". *Sociologija sela*, vol. 30, br. 1-2, str. 91-99.

PREBEG, Živka i sur. (1992). *Zaštita školske djece i mladeži u ratnim uvjetima*, Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: 314. (Javno zdravstvo u ratnim uvjetima).

SKOK, Dobriša (prir.) (1990). *Ljudska prava: osnovni međunarodni dokumenti*, Zagreb: Školske novine, str. 106-108.

ŽUŽUL, Miomir i ROBOTEG-ŠARIĆ, Zora (1992). *Ratni stres u djece*, Zagreb, 166 str.

## ACCOMODATION AND ADAPTATION OF REFUGEES AND EXPELLED CHILDREN IN ZAGREB

### SUMMARY

The presence of parents and other relatives (especially older ones) is important for children's adaptation. Three-member and smaller families are more frequent at refugees, while displaced persons have four-member and bigger families. Father's presence is far more rare with refugees and the presence of mother along with her child is also rare, although the population of refugee children is significantly younger than that of displaced ones. According to parents' statements, displaced children have essentially better solved their sleeping problems, a great majority of them have a separate bed in the room they share with somebody else, while refugee children, as a rule, either share their bed with some other child or with somebody older. The respondent children, pertaining to the middle group, according to the time their seeking refuge began, are the least satisfied with their accomodation. They simply came later and got worse. Relative conciliation with the present situation is more expressive by those who arrived the last, after 1 April 1992. The regularity of meals differentiate displaced persons from refugees even more. As stated by parents' (or tutors') responses, all displaced children have at least three meals a day, while refugee children eat "according to circumstances". The data obtained first by surveying children and then their parents, often differ. While refugee children are somewhat critical towards some ways of their accomodation, their parents are very cautious regarding their critique being, from one side, aware of the destruction they avoided by coming to Croatia and, from the other, not wishing to unnecessarily try out the tolerance of domestic authorities. Displaced children have much more associated with, as well as conflicted or quarreled either with their fellow-mates in the refugee's camps or children from Zagreb of the same age, than the refugee children. This absence of keeping company with and clashing with the children of the same age as well, can be explained by the shortness of time, their not including in the school system which increases the possibilities both of association and conflict, and by stress situation which brought about the unsociableness of displaced children, only recently coming from the zone of war operations. Such data on mutual conflicts of displaced children are in greater degree the result of more lasting joint stay at places which are not even designed for playing so that saturation is more likely to appear, than the result of stress situations which may provoke clashes. Such conclusions are drawn from children's responses on their associations which only show their normal reactions.